

A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere

Szubjektív bevezető gondolatok

*M*ezey Barna szemináriumába jártam, nála vizsgáztam, az első speciális kollégiumot is nála hallgattam. Amikor a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék demonstrátora, majd kezdő oktatója lettem, teljes mértékben lenyűgözött Mezey Barna szakmai elkötelezettsége, az, hogy milyen átéléssel készült minden előadására. Ő valóban hivatásának tekinti az oktatást. Mindmáig meghatározó élményem, amikor az egyik előadása előtt láttam, hogy lázas beteg, és lépni is alig tudott, annyira rosszul volt. Mégis, amikor fellépett a katedrára, minden zavaró tényezőt kizárva tartott egy szenzációs előadást. A hallgatóságot teljesen lenyűgözte. A teremben senki sem gondolta volna, hogy milyen állapotban érkezett az előadó. Ez a mentalitás és szakmai alázat tette Mezey Barnát egyik példaképemmé. Azóta is, amikor a PhD-hallgatóknak próbálom elmagyarázni, hogy kell egy egyetemi előadásra készülni és ott szerepelni, az ő mentalitását igyekszem bemutatni. Mezey Barna egyik kutatási területe a büntetés-végrehajtás története. Az alábbiakban ezért ehhez a témakörhöz tennék hozzá néhány gondolatot.

A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszerének jogi szabályozása¹ és tényleges gyakorlata jelentős mértékben eltért egymástól. Olyan büntetéseket és intézkedéseket is alkalmaztak, amelyeket a hivatalosan kiadott büntetés-végrehajtási jogszabályok nem szabályoztak, s amelyekről kortársi tankönyvek és monográfiák² sem szóltak. A szankciók egy jelentős részét nem is a bírósági ítéletek révén alkalmazták, hanem teljesen önkényesen a rendészeti szervek szabták ki. Speciális retorzióknak számított pl. a munkaszolgálat,³ vagy a pszichiátriai kezelés.⁴ Ez utóbbi abból az elvből kiindulva, hogy aki szembe mer fordulni a szocialista rendszerrel, az csak elmebeteg lehet.⁵

¹ KABÓDI Cs. – MEZEY B. (1988): Börtönügy Keleten (Az európai szocialista országokban 1917-től napjainkig). *Módszertani Füzetek*, 1.

² GLÁSER I. (1975): *A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Történeti áttekintés*. Budapest.

³ MARKÓ Gy. (1992): Munkaszolgálat, 1950–1956. *Magyar Honvéd*, június. 26. 42.

⁴ GAZSÓ L. F. – ZELEI M. (2012): *Órjító mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába*. Budapest.

⁵ HARMAT P. (1990): Kezelésre szorul az elvtárs. A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában. *Valóság*, 7. 74; PÁKH H. T. (1993): Visszaélések a pszichiátrián. Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban. *Magyar Szemle*, 1. 70.

Koncentrációs táborok⁶

A XX. századi diktatúrák közül szinte mindegyik alkalmazta a koncentrációs táborokat mint speciális szabadságvesztés-büntetést. Lenin már 1917 decemberében kijelentette, hogy be kell vezetni a kényszermunka-büntetést a sztrájkoló hivatalnokokkal szemben.⁷ Ezután egyre több parancsban és utasításban jelent meg a „koncentrációs tábor” kifejezés. Lenin 1918. augusztus 10-én elrendelte: „a kulákokat, pópákat, fegyérgárdistákat és más kétes elemeket koncentrációs táborokba kell zárni a városokon kívül”.⁸

A Népbiztosok Tanácsa 1918. szeptember 5-i dekrétumában utasítást adott arra, hogy az osztályellenséget „koncentrációs táborokba kell zárni”. 1919. február 17-én az Oroszországi Föderáció Szovjetjének központi végrehajtó bizottsága ténylegesen a Csekának adta az ellenség és az ellenforradalmárok „koncentrációs táborokba” való internálásának jogát. A polgárháború befejeződése után kezdték a táborokban lévő fogva tartást egységesen szabályozni.

A húszas évek végén kezdett kialakulni a Gulag⁹ valódi arca. Egyre több táborot alapítottak. Nem különítették el a politikaiakat a köztörvényes bűnösöktől, sőt ez utóbbiak lettek a táborok rettegett kápoi. Ekkortól ismerték fel a táborrendszer gazdasági hatását.¹⁰ 1929-től a túlfeszített népgazdasági terv részévé vált. A fogvatartottak száma 1938-ra meghaladta a kétmilliót, miközben a személyi állományának kb. 25%-a pusztult el évente. 1950-ben érte el létszámának maximumát, a 2 500 000 főt. (A cári Oroszországban az elítéltek száma nem érte el a kétszázezret.) Sztálin halála után csökkentették az elítéltek számát, és felügyeletük is átkerült az Igazságügyi Népbiztossághoz; azonban egészen a Szovjetunió összeomlásáig, némi módosulással ugyan, de működtek.¹¹ A szovjet társadalom életében meghatározó tényező volt a Gulag, hiszen szinte mindegyik családnak valamelyik tagja megszenvedte az ottani viszonyokat. Még Gorbacsov, a Szovjet Kommunista Párt egykori első titkára is hajdani rabok unokája volt. A lágerélet törvényei társadalmi szokásokká váltak: a hadseregben, a kolhozokban, a gyárakban, üzemekben, de még az egyetemeken is.

A szovjet Gulag-rendszerrel először a magyar hadifoglyok és a nemzetközi jogot megsértve elhurcolt polgári személyek ismerkedtek meg. Ők nem hadifogolytáborokba, hanem munkatáborokba kerültek, bár a Hágai Egyezmény alapján a hadifoglyok munkavégzése csak bizonyos feltételek betartása mellett lett volna lehetséges. Mintegy 600 000–640 000 magyar állampolgár került a szovjet lágerekbe. A kegyetlen fogságban egyes kutatók 270–370 000 főre teszik

⁶ A magyarországi koncentrációs táborok, munkatáborok joga kívüli intézmények voltak. Elvileg nem tartoztak a büntetés-végrehajtási jogba. Mivel azonban büntetésként, illetve intézkedésként alkalmazták, a könnyebb áttekinthetőség érdekében ebbe a fejezetbe soroltam őket.

⁷ *Lenin Összes Művei*. Budapest. 1979. 26. köt. 410.

⁸ KÓTEK, J. – RIGOUTOT, P. (2005): *A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Budapest. 117; KUN M. (2005): *Oroszország válaszára*. Budapest. 160.

⁹ A Gulag orosz mozaikszó: Glávnoje upravlénijje lágerej (lágerek, kényszermunkatáborok főparancsnoksága).

¹⁰ CZÉH Z. (2003): *A GULAG mint gazdasági jelenség*. Budapest. 143–177.

¹¹ APPLEBAUM, A. (2005): *A Gulag története*. I. köt. Budapest. 12–13.

az áldozatok számát. Az életben maradtak többsége 1951-ig hazajöhetett, de még 1955–1956-ban is ezrével érkeztek vissza Magyarországra.¹² A visszatérteket a magyar hatóságok kvázi büntetett előéletű személyekként kezelték, és nem terjesztették ki rájuk a hadigondozás egyetlen formáját sem.¹³ A magyarországi kommunista vezetők a munkatáborok felállítására terén is követni szerették volna a Szovjetunió példáját. Magyarország földrajzi helyzete azonban teljesen eltért a Szovjetuniótól; Rákosi Mátyás „*panaszkodott*” is emiatt: „*Milyen kár, hogy nincs Szibériánk.*”¹⁴

Az internálást, más néven rendőrhatalósági őrizet alá helyezést a második világháború végétől alkalmazták. Kezdetben mint antifasiszta megtorló intézkedést az igazolóbizottságok és népbíróságok alkalmazhatták, de a végrehajtást a politikai rendőrségre bízta (81/1945. ME sz. rendelet). Erdei Ferenc belügyminiszter egy 1945. június 21-i titkos rendeletével (138000/1945. BM sz. rendelet) korlátlan jogosultságot adott a politikai rendőrségnek, így bírósági ítélet nélkül, politikai döntés alapján is internálhattak.¹⁵ (Ekkor alakult ki az az eljárás, hogy a népbíróságok által felmentett vádlottakat is az Államvédelmi Osztály internálta.¹⁶) Péter Gábor egyik helyettese, Timár István ezt a módszert így mutatta be: 1946-ban, „*a belügyminiszter utasítására bevezettük azt a gyakorlatot, hogy vádemelés mellőzése, vagy felmentő ítélet esetén a gyanúsítottakat visszakértük és egyes esetekben internáltuk*”.¹⁷ Ennek révén, 1945–1948 között az internáltak száma hamarosan elérte a 40 000 főt.

1945-ben és 1946-ban még minden vármegye székhelyén működött egy-egy internálótábor. 1947-től azonban megszüntették a vidéki és a budapesti kerületi internálótáborokat, és egyetlen országos központi internálótábort alakítottak ki, amely kezdetben a Buda-Dél internáló- és gyűjtőtábor volt: ebben esetenként nyolc-tízezer személyt, köztük több száz gyermeket is fogva tartottak. A Buda-Dél internáló- és gyűjtőtábor felszámolása után a politikai okból fogva tartottakat a kistarcsai táborba vitték. Ekkor már az internáltak egyre nagyobb részét tették ki a Révai József által „*reakciónak*” nevezettek, illetve azok, akik ugyan letöltötték a rájuk kiszabott börtönbüntetést, de az ÁVO úgy ítélte meg, hogy szabadon engedésük „*a fennálló demokratikus államrendre nézve aggályos*”.

Az 1948. szeptember 6-i, 288.009/1948. BM sz. rendelettel megalakult a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, majd egy átszervezés után már országos hatáskörű szervként

¹² STARK T. (2002): Magyarok a szovjet kényszermunkatáborokban. *Kortárs*, 2. 69–81; KRAUSZ T. (szerk.) (2001): *Gulag: a szovjet táborrendszer története*. Budapest; RÓZSÁS J. (2000): *Gulag lexikon*. Budapest; SZENTE Z. (1989): *Magyarok a GULAG-szigeteken*. Szeged.

¹³ FÜZES M. (1990): *Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban. 1945–1949*. Pécs. 11.

¹⁴ PÜNKÖSTI Á. (1992): *Rákosi a hatalomért (1945–1948)*. Budapest. 454.

¹⁵ PALASIK M. (1997): Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról ügyében (1945). *Társadalmi Szemle*, 7. 87–94; SZAKÁCS S. – ZINNER T. (1997): *A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest. 216–217.

¹⁶ SOLT P. (főszerk.) (1992): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéből*. I. köt. Budapest. 707.

¹⁷ TIMÁR I. (1985): *Jogászai pályafutásom. (Visszaemlékezés.)* című kéziratát idézi: ZINNER T.: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1948. *Történelmi Szemle*, 1. 120.

működő – a politikai rendőrség szervezetén belül – a VI. Jogi és Börtönügyi Főosztály, majd a Vizsgálati Főosztály vezetése alá helyezték az ÁVH börtöneit és internálótáborait.¹⁸ Ekkortól vált általánossá az a gyakorlat, hogy akit valamilyen okból nem akartak bíróság elé állítani, azt internálták. A kiválasztás alapja sok esetben kideríthetetlen és irracionális volt.

A szovjet mintára kialakított ún. nyitott végrehajtási helyek – gyárak, üzemek, bányák – szinte az egész országot behálózták. Mintegy 45 helyen dolgoztak internáltak. Így többek között ipari létesítmények építkezésein (Lábatlan, Almásfüzitő, Tiszalök, Csepel stb.), középületek létesítésénél (a miskolci és a veszprémi egyetem), felújításoknál (Budavára), bányákban (Oroszlány, Recsk, Komló, Várpalota stb.), valamint számos helyen ipari és mezőgazdasági (Hortobágy) munkát végeztek.¹⁹

A kényszermunkát végző rabok száma 1950-ben 18 359, 1951-ben 21 214, 1952-ben 35 039, 1953-ban pedig 34 368 fő volt. A leghírhedtebb kényszermunkatábor Recsk (Heves m.) község határában, a Mátra északi részén, a Csákánykő hegy lábánál hozták létre. A fogvatartottak állandó létszáma kb. 1200 fő volt, akik a maguk építette fűtetlen barakkokban „laktak”, elhasznált katonai ruhába öltöztetve követ fejtettek, törtek és szállítottak; öreik veréssel ösztönözték őket a terv teljesítésére. Az ÁVH-s bánásmód („*ne csak őrizd, gyűld is*”), az elégtelen élelmezés, a 14–16 órás munkaidő, a csak csalással teljesíthető munkanormák s a rendszeres kínzások miatt kb. 109 rab pusztult el. A szabálysértő rabokat napokig kenyéren és vízen tartva, térdig vízben gödörbe állítva vagy gúzsba kötve „fegyelmezték” – pl. Benkő Zoltán recski rekorderként 111 (!) órát töltött gúzsba kötve. A gúzsba kötésről, vagyis a kurtavasról a Recskben raboskodott Erdey Sándor írja: „*A rabnak mindkét kezét előre kellett nyújtania, a nyitott tenyereknek egymással szembe kellett néznie. A nyitott tenyereket a csuklónál vastag spárgával összekötötték. Ezután úgy kellett leülni, hogy a két térd az összekötözött kezek közé kerüljön. Ekkor a két térdkalács alá egy söprűnyelet dugtak úgy, hogy a szorosan összekötözött csuklókat a karokkal a térd alá feszítették. A csuklókat szorosan összekötő zsinag mélyen belevágott a húsba, elszorította az ereket, a felhúzott térdeket rögzítő söprűnyeltől pedig az egész alsótest elszibbadt. Leírhatatlan szenvedés következett be. Mindenki már tizenöt perc után levegőért kapkodott, majd rendszerint eszméletlen ájulás következett. Ezt az önkivületbe esést nem tűrték a kegyetlen őreik, egy vödör vízzel vizsakényszerítették az áldozatot a szomorú valóságba és kezdődött minden előről.*”²⁰

1947-től azt az álláspontot képviselték, hogy az internálás nem lehet az állam számára veszteséges, ezért a népgazdasági terv részévé váltak az egyes munkatáborok. Ennek a magyar Gulagrendszernek a megszervezésére érkezett a Szovjetunióból Garasin Rudolf.²¹ Vas Zoltán és Gerő Ernő dolgozta ki az erre vonatkozó irányelveket. A Népgazdasági Tanács 407/21/1951. sz. (titkos) határozatában (*A letartóztatottak termelőmunkában foglalkoztatásának egységes megszervezése* címmel) rendelkeztek a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) létrehozásáról. Ennek az új hatóságnak kellett megszerveznie és irányítania az internáltak kényszermunkáját.²²

¹⁸ BORECZKY B. (1999): Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In: GYARMATI Gy. (szerk.): *Trezor. Történeti Hivatal Évkönyve*. Budapest. 91–114.

¹⁹ A teljes listát lásd TAMÁSKA P. (2006): *Politikai fogoly kerestetik*. Mundus, Budapest. 243–244.

²⁰ Lásd ERDEY S. (1989): *A recski tábor rabjai*. Budapest.

²¹ KUBINYI F. (1994): *Fekete lexikon*. Miskolc. 73–75.

Az elhelyezésre a túlsúlyfoltosság, az épületek rossz állaga volt a jellemző. A kényszersmunka rendkívül megerőltető volt, napi 14 óra munkaidővel, különösen azoknak, akik nem voltak hozzászokva a nehéz fizikai munkához. Az élelmezés mennyisége és minősége is rendkívül rossz, napi 600–1200 kalória. Az embertelen bánásmódot (verést, szidalmazást, kínzást) a rabok nehezen viselték. Az éhség, kimerültség, betegség, orvos- és gyógyszerhiány miatt sokan meghaltak vagy megbetegedtek.²³ Ha 1953-ban nem számolták volna fel a magyar táborrendszert, az tömeges elhalálozáshoz vezetett volna.

Az internáltak nagyobb munkateljesítésre való ösztönzésére alkalmazták az ún. napelengedést, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény után bányákban 5%-onként, egyéb munkahelyeken 2%-onként 1-1 napot elengedtek a büntetésből. A teljesítménytől tették függővé az egyéb kedvezményeket is (pl. a levelezést).

1953-ban, Nagy Imre kormányra kerülése után ideiglenesen megszüntették az internálás intézményrendszerét. Az 1035/1953. MT sz. határozat rendelkezett arról, hogy a belügyminiszter az internálótáborokat szüntesse meg. Az internáltak nem nyerték vissza automatikusan a szabadságukat. Sokakat közülük börtönbe zártak,²⁴ a fővárosból és más nagyvárosokból kitiltottak, illetve rendőri felügyelet alá helyeztek. A Belügyminisztérium operatív osztályán továbbra is őrizték nyilvántartási lapjaikat. Elkobzott vagyonukat sem kapták vissza. Az igazságügyminiszter ugyanis a 0058/1/1953. Tük. szám alatt kiadott rendelkezésében utasította a Legfelsőbb Bíróság elnökét: „*Annak az elvnek megfelelően, hogy a kitelepítettek és internáltak ingó és ingatlan vagyontárgyaira, valamint lakásokra vonatkozó igényeit, illetve kártérítési kéréseit el kell utasítani, szükséges a Legfelsőbb Bíróság megfelelő jogszabályokra való hivatkozással hozott elvi döntése. Felkérem, hogy ilyen elvi döntés meghozataláról gondoskodjék.*”²⁵ Együttal felszólították az ügyvédi kamarákat, hogy az internáltak érdekében pert kezdeményező ügyvédek ellen fegyelmi eljárást indítsanak.²⁶

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a Kádár-kormány visszaállította az internálás intézményét (1956. évi 31. sz. tvr.). Ennek alapján a hatóságok 1957. május 1-jéig közbiztonsági őrizet alá vontak kb. 4500 főt, valamint rendőri felügyelet alá helyeztek kb. 1500 embert.²⁷ Az internálást a Népköztársaság Elnöki Tanácsának amnesztiarendelete szüntette meg 1960 áprilisában. Addigra már kb. 16–18 000 embert internáltak mindenfajta bírói ítélet nélkül.²⁸

²² T. VARGA Gy. (2002): Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez (1949–1953). In: *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve*. Budapest. 159.

²³ Kiss Dánielt a recski lágerben kétheti éjszakai fogdára és kétórás guzsbakötésre büntették. A hetedik éjszakán a fogdában odatették a forró dobkályhához, ahol a megkötözött embernek elégett a keze. Mivel nem kapott megfelelő orvosi kezelést, később amputálni kellett a kezét. Lásd BÖSZÖRMÉNYI G. (1990): *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszersmunkatábor története*. Budapest. 13.

²⁴ MOL-M-KS-276. f. 66/42. ö. e.

²⁵ Idézi SZENDREI G. (2007): *Magyar internálások, 1704–1960*. Budapest. 21.

²⁶ MOL-M-KS-276. f. 53/186. ö. e.

²⁷ HUSZÁR T. – SZABÓ J. (1999): *Restauráció vagy kiigazítás*. Budapest. 92; SZENDREI G. (2009): *Kispesti internáltak, 1957–1959*. Budapest. 11.

²⁸ KAHLER F. – M. KISS S. (1997): *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, a fordulat napja, ismét sortűzek, a nagy per*. Budapest. 210; KISZELY G. (2001): *Állambiztonság (1956–1990)*. Budapest. 10.

Kitelepítés

A (szakzsargonban elterjedt) kitelepítés kifejezést használták azokra az intézkedésekre, amikor egyes személyektől elkobozták ingatlanjaikat, és arra kényszerítették őket, hogy családjukkal együtt (időseket, betegeket, gyerekeket sem kímélve) a hortobágyi táborokba, falvakba, kulákportákra szállásolva mezőgazdasági munkát végezzenek. Ez az intézkedés valójában tehát deportálásnak minősíthető, annál is inkább, mert két, 1939-ben (az ún. Honvédelmi Törvény, 1939. évi II. tc.) végrehajtási (kibocsátott) rendeletre (8130/1939 ME sz. rendelet, 760/1939. BM sz. rendelet) hivatkozással hajtották végre. (E rendeletek alapján hurcolták el a második világháború alatt a magyarországi zsidókat otthonukból.)

A kitelepítendőek névsorának összeállítása a legtöbb esetben önkényesen, szubjektív szempontok szerint történt. Sokszor a helyi hatóságok egyszerűen felírták a készülő listára azokat, akikkel nem szimpatizáltak, vagy csak a lakásukat, házukat akarták maguknak megszerezni. Gyakran az is előfordult, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei a listán nem szereplő személyeket is elvittek. Elhurcolták az albérlőket, cselédeket, házvezetőnőket, véletlenül ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Névelírás vagy szándékos „félrehallás” miatt is sokakat kitelepítettek. Ezeken az embereken semmilyen magyarázkodó, tiltakozó beadvány sem segített.²⁹ Rendszeresen előfordult, hogy az engedélyezett 500 kiló helyett csak 30 kilós csomagot vihetek magukkal, és 24 óra helyett 12 óra alatt kellett összecsomagolniuk.

A vidéket érintő legnagyobb kitelepítési sorozatra 1949-től a nyugati és déli határvidéknél került sor. A mesterségesen uszított, hisztérikussá fokozott harmadik világháborús hangulatban a végrehajtó szervek válogatás nélkül deportáltak ezekről a vidékekről egész családokat, sokszor az éjszaka közepén, csak néhány percet, esetleg órát hagyva a készülődésre. Budapesten 1951-ben, arra hivatkozva, hogy a fővárosban kevés a lakás,³⁰ egy belügyminiszteri rendelettel kb. 17 700 embert telepítettek ki a fővárosból.³¹ Az így megszerzett 5300 lakásnak a felét utalták ki új bérlőknek, ávósoknak, rendőröknek és pártfunkcionáriusoknak.³² Az intézkedésről az alábbi hivatalos jelentést adták ki: „1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítették ki: hat volt herceget, 52 volt grófot, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csendőr- és rendőrtisztet, 30 volt

²⁹ KÁLI Cs. (szerk.) (1999): *Dokumentumok Zala megye történetéből (1947–1956)*. Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg. 48. 159–161.

³⁰ HEGEDŰS J. – TOSICS I. (1982): Lakásosztályok és lakáspolitikai – a budapesti lakáspiac változásai az elmúlt három évtizedben. *Mozgó Világ*, 9–10, 12; GYÖRI P. (1988): Lakásrendszerünk kialakulása – buktatókkal. *Szociálpolitika ma és holnap*, Budapest. 190.

³¹ MOL-M-KS 276 f. 65. cs. 183. ö. e.

³² VARGA L. (1954): *A magyarországi kényszmunkarendszer jogi vonatkozásai*. New York. 5; DESSEWFFY T. – SZÁNTÓ A. (1989): „Kitörő éberséggel.” *A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest. 10; GULYÁS–GULYÁS 1989: 16; EMBER M. (1981): Hortobágy, „szociális tábor” 1952–1953. *Forrás*, 6. 9; MAGYAR B. (1983): Borsóstantya, Hortobágy. *Mozgó Világ*, 1; ZINNER T. (1986): 1951-ben történt. *Filmvilág*, 12, 11; SZÁNTÓ A.: Az 1951-es budapesti kitelepítés. *Medvetánc*, 1988/4–1989/1. 141.

gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagycsaládos ipari munkások kapták meg.”³³

A kitelepítetteket többnyire teljesen más célra épült mezőgazdasági épületekben őrizték, pl. barakkokban, istállókban, juhhodályokban vagy kulákok épületeiben. Mivel az építmények „lakhatóvá” tétele a kitelepítettek feladata volt, kezdetben a szabadban laktak. A Belügyminisztérium 00384/1950. BM. IV. Ücs. számú utasítás az orwelli nyelvhasználatnak megfelelően „telepített”-nek vagy „telepesek”-nek nevezte őket. A zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el, látogatókat pedig havonta egyszer, az őrparancsnok engedélyével fogadhattak. A helyi állami gazdaságokban folyamatos rendőri felügyelet mellett minden 12. életévét betöltött személynek napi 12 órát kellett dolgoznia. A kitelepítettekkel az örök kegyetlenül bántak. Folyamatosan zaklatták, megalázták őket. Gyakorta alkalmaztak fizikai erőszakot is (pl. egy öt éves gyermeket a rendőrök a lábánál fogva felakasztottak, s amikor szülei tiltakoztak, testi fenyegetéssel és elzárással büntették).³⁴ Az internálásoknak és a kényszerlakhely-kijelöléseknek a Nagy Imre-kormány vetett véget, de az internáltak nem kaphatták vissza többé lakásaikat, ingatlanjaikat és a legtöbb esetben még eredeti lakóhelyükre sem térhettek vissza.

Szabadságvesztés-büntetés³⁵

Az 1878. évi V. tc., az ún. *Csemegi-kódex* (és a Kihágási Büntető Törvénykönyv, az 1879. évi XL. tc.) öt különféle szabadságvesztési nemet szabályozott: a fegyházat, a börtönt, a fogházat, az államfogházat, valamint kihágások esetén az elzárást. A kódex különös része az egyes bűncselekményeknél meghatározta az alkalmazható szabadságvesztési fokozatot is. Miközben a nyugati társadalmakban a második világháború után megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújulása, addig Magyarországon a sztálini büntetés-végrehajtási politika érvényesült. Az 1950. évi II. tv. nemcsak a büntetés és a vétség közötti különbséget, hanem a szabadságvesztés különböző neveit is megszüntette. Ezután csak egyféle szabadságvesztést lehetett kiszabni, amit börtönnek neveztek. (Az államfogházat az 1946. évi XIV. tc. szüntette meg.) A miniszteri indoklás a változtatást azzal magyarázta, hogy a *Csemegi-kódex* a büntetési fokozatok szükségtelen sokaságát alkalmazta. Ezzel kiiktatták a közvetítő intézetet is. A törvénykönyv indoklása szintén nem sok jót ígért: „*Haladó irányzatú büntető törvénykönyvnek szakítania kell a rövid tartalmú szabadságvesztés-büntetések rendszerével.*” Ugyanezt az elvet erősítette meg a korabeli hivatalos tankönyv is: „...a rövid tartamú szabadságvesztés minden tekintetben káros intézmény”.³⁶

³³ Kis Újság, 1951. június 19. Vö. *Szabad Nép*, 1951. augusztus 7.

³⁴ HANTÓ Zs. (2005): Az 1950-es évek törvényesítései. In: KÖVESDY Zs. – KOZMA L. (szerk.): *Élned, halnod... a munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Budapest. 42.

³⁵ Ennek a fejezetnek a megírásánál leginkább VOKÓ Gy. (2009): *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs. 48–75. című monográfiájára támaszkodtam.

³⁶ KÁDÁR M. (1953): *Magyar büntetőjog. Általános Rész*. Budapest. 249.

1950. február 1-jén az Államvédelmi Hatóság Börtönügyi Osztálya átvette az Igazságügyi Minisztériumtól azokat a büntetés-végrehajtási intézményeket, amelyekben zömmel politikai elítélteket őriztek. A Váci Börtönben az elítéltek rögvest megtapasztalhatták, hogy ez mit jelent a gyakorlatban (pl. bebádogozták az ablakokat, hogy még kevesebb levegő és fény jusson nekik).³⁷ 1952-től a börtönügy teljes egészében az Igazságügyi Minisztériumtól a Belügyminisztérium alá került (2033/10/1952. MT sz. határozat). A büntetőintézetek központi igazgatására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát. Ezzel a nyomozást végző szerv közvetlen kezelésébe került valamennyi börtön. A terhelt még a büntetés végrehajtása idején sem került ki a nyomozóhatóságok ellenőrzése alól. A feltételes szabadság engedélyezése és megszüntetése is a belügyminiszter hatáskörébe került.

1949–1950 között a börtönök személyi állományának legnagyobb részét kicserélték. Az Államvédelmi Hatóság börtönőreinek jelentős része alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatalember volt, akik aránylag magas fizetést kaptak. Arra oktatták őket, hogy olyan kiválasztottak, akiktől mindenki fél, hiszen a párt katonái. (Az Államvédelmi Hatóság szolgálati utasításában ezt olvashatták: „Az ország első polgára az államvédelmi őr.”) Az elítéltek pedig fasiszták és aljas gazemberek, akikkel szemben nem szabad könyörületessé lenni.³⁸

A szovjet típusú diktatúrára mindig is jellemző volt a propaganda és a valóság közötti teljes mértékű különbség. A szocializmus börtöneiről is ilyesfajta állítások jelentek meg: Ries István igazságügy-miniszter, így írt a népbíróági rendeletet kommentálva: „...a börtön nem csak büntetés-végrehajtó intézet lesz, hanem világnézeti nevelőintézet is, ahol népszerű, de mégis tudományos előadások tartásával tanítják meg a bűnözőket tévedéseik belátására és a demokratikus népi Magyarország eszméi alapjaira”.³⁹ A kor jogászainak folyóiratában, a *Jogtudományi Közönyben* arról értekeztek, hogy a büntetés átnevelő hatása révén „fejlődik ki az a magasabb rendű embertípus, amelyre szocialista társadalmunknak múlhatatlan szüksége van”.⁴⁰ A korabeli hivatalos tankönyv pedig a börtönt „a szabad társas élet iskolájának” nevezte.⁴¹

1947-től megtiltották a vallás szabad gyakorlását. A börtönkápolnákat átépítették, és 1948-tól eltörölték a halálraítélteknek azt a jogát, hogy a kivégzésük előtt utoljára gyónjanak és áldozhassanak. 1950 és 1953 között szinte semmiféle orvosi kezelés, illetve gyógyszereszedési lehetőség nem volt. (Pl. Ries István volt igazságügy-miniszter azért halt meg, mert nem kapta meg a szükséges gyógyszert.)⁴² A börtönkórházba legfeljebb a halálos és a fertőző betegek kerülhettek. Az elítéltek egyik része túlsúlyos cellákban töltötte egész napját, sokszor évekig ugyanabban a ruhában, amiben letartóztatták. Télen sokat szenvedtek a hideg miatt. A zárkák tele vol-

³⁷ Erről szólt Tollas Tibor *Bebádogoztak minden ablakot...* című verse.

³⁸ LÖRINCZ J. (2009): *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest. 53.

³⁹ RIES I. (1946): *A népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú és azt kiegészítő 1440/1945. ME számú rendelet szövege és magyarázata*. Budapest. 10.

⁴⁰ HUSZÁR I. (1950): A magyar szocialista büntetőjog büntetésfogalma. *Jogtudományi Közöny*, 385.

⁴¹ KÁDÁR 1953: 247.

⁴² ZINNER T. (2005): *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban, 1918–1962*. Budapest. 22.

tak poloskákcal és más élösködőkkel. 4–5 fős cellákban 12–14 ember nyomorgott.⁴³ A politikai elítéltek egy részét viszont a külvilágtól teljesen elszigetelve, magánzárkában tartották, ami komoly pszichés problémákat is okozhatott.⁴⁴ A másik részét viszont heti 55–60 órát is dolgoztatták, teljesíthetetlenül magas normakövetelmények mellett. Az élelmezés rendkívül rossz, kevés és kalóriaszegény volt. A nehéz fizikai munkát végzők is csak napi 800 kalóriát kaptak. Szinte mindenki éhezett. Az elítéltek lesoványodtak, legyengültek. Volt olyan is, aki 40–50 kilót fogyott. Az éhségérzet szünet nélküli jelenléte a börtönélet egyik legrosszabb részének számított. Sokan még a verést is jobban elviselték, mint az éhséget.

Az elítélteket – különösen az ötvenes évek elején – teljes mértékben elszigetelték a külvilágtól. Nem olvashattak újságot, könyveket. Nem hallhattak híreket, nem tarthattak maguknál papírt és ceruzát. A közvetlen hozzátartozókkal – egy-két kivételtől eltekintve – nem találkozhattak. A dohányzást hol megengedték, hol nem, ezzel is fokozták az erős dohányosok kínjait. Az Államvédelmi Hatóság börtöneiben nem volt megtiltva a testi fenyegetés alkalmazása sem. Az örök szobájában jelmondatként függesztették ki: „*Ne csak őrizd, gyűlöld is!*” „*A nép ellenségeivel szemben tanúsított kíméletlen magatartás csak erősíti az osztálytudatot.*” Ennek következtében a rabok verése, módszeres lelki és fizikai kínzása a börtön vezetésének szemében jó pontnak számított. Rendszeresen előfordult, hogy a fegyőrök a falhoz állították a rabokat és akár napokig is ott kellett állniuk a fal felé fordulva. Ezeknek az embereknek a bokája megvastagodott és a leszívargott vértől megfeketedett a lábuk.

A fegyelmi büntetések széles körét alkalmazták. A legegyszerűbb a koszt megvonása volt. Gyakran alkalmazták a sötétzárka-büntetést. Ez egy kis ablaktalan helyiség volt, minden szellőzés nélkül. A zárka összes berendezése egy, a szükségletek elvégzésére alkalmas edény, a „kübli” volt. Az itt őrzött elítélt csak minden második napon kapott enni, akkor is csak fél adagot. Kegyetlen büntetésnek számított, mert itt az elítélt elvesztette időérzékét. 1970-ig alkalmazták. Akit negyvennapig magánzárkára ítélték, biztosan megbetegedett. Még ennél is súlyosabb büntetés volt a láncviselés. Az elítélt két lábára egy-egy vaskarikát erősítettek, a két karikát pedig egy súlyos lánc kötötte össze. A fenyegetés nagyságától függően ezt a 8–16 kilogrammos láncot az elítélteknek éjjel-nappal, sokszor több hétig kellett viselniük. Nem volt olyan, akinek a bokáját a vas ne törte volna fel. A lekegyetlenebb büntetésnek a vasalás, illetve a gúzsbakötés számított. 4–6 órás büntetés után nem volt senki sem, aki képes lett volna lábra állni. A láb és a kézfejek duplájára dagadtak, s szinte feketék lettek az összeszorult vértől. Az elítélt ilyenkor hason csúszva próbált visszamászni a cellájába. Voltak olyanok, akik a vasalástól megbénultak. Akik szökést kíséreltek meg, azokat a társaik szeme láttára verték meg. Ilyenkor előfordult, hogy az elítélt nem élte túl a kegyetlen ütleget.⁴⁵ Így halt meg pl. Kurucz Ferenc a Gyűjtőfogházban 1952-ben. Még 1956 után is előfordult verés. Ennek során Bibó Istvánt is megverték.⁴⁶

⁴³ ZINNER T. (1998): Büntetőjog és hatalom. *Múltunk*, 2. 153.

⁴⁴ DEMÉNY P. (1988): *A Párt foglya voltam*. Budapest. 197.

⁴⁵ DEMÉNY 1988: 195; IGNOTUS P. (1993): *Fogságban (1949–1956)*. Budapest. 126.

⁴⁶ FEJÉR D. – VASVÁRI V. (2002): *Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen*. I. köt. Budapest. 11; BIBÓ I. (1911–1979): jogász, politikus, lásd HUSZÁR 1989: 178.

Egyértelműen nem a javítás, hanem a megtorlás, sőt a fizikai megsemmisítés volt a cél. Nem volt véletlen, hogy az ilyen körülmények miatt nagy volt az elítéltek halálozási aránya.⁴⁷

1953 után annyiban javult az elítéltek helyzete, hogy a börtönörök elbizonytalanodtak. A párton belüli leszámolások, egyes koncepciós perek felülvizsgálata miatt egyre több ávós került a rabok közé. Még olyan is előfordult, hogy valakit túlkapásai miatt börtönöztek be. A Nagy Imre-féle enyhülési politika jegyében született 1105/1954. (XII. 17.) MT sz. határozat egy részben enyhébb fokozatú büntetés-végrehajtási rendszert irányzott elő. Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat már nem is tartalmazott fizikai fájdalmat okozó fegyelmi büntetéseket. A munkateljesítménytől függően lehetőség nyílt levelezésre, beszélőre, sőt csomag fogadására is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után újra sokan kerültek börtönbe és a körülmények is romlottak.

A 8/1959. BM sz. utasítás az őrzés mellett ugyan a nevelést tűzte ki a szabadságvesztés-büntetés céljaként, az osztályszemlélettel viszont nem szakítottak, így a nevelést az elítélt származásához, politikai megítéléséhez viszonyítva próbálták alkalmazni. Az „osztályidegenekkel”, a „politikai elítéltekkel” szemben továbbra is a kötelező zárkafoogságot, a kapcsolattartás korlátozását, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének szűkítését írták elő.

Az 1961-ben megalkotott Büntető törvénykönyv (1961. évi V. törvény) a szabadságvesztésnek kétfajta végrehajtási módját különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet. Azt, hogy kinek melyik fokozatban kellett letöltenie a büntetését, az Igazságügyi Minisztérium 1964. május 29-én szabályozta. Elvileg a börtön rendje szigorúbb volt a büntetés-végrehajtási munkahelynél.

Az 1961. évi büntető törvénykönyv elvetette az életfogytiglani börtönbüntetést azzal az indoklással: „...ha a társadalom védelme nem követeli meg a halálbüntetés alkalmazását, akkor megvalósulhat a büntetés nevelő célja”. A 8/1959. BM sz. utasítás ugyan még továbbra is diszkriminálta az ún. osztályidegeneket, de emellett elvben elkezdtek előkészíteni az elítéltek nevelését. Minden 100 letartóztatottal egy nevelőnek kellett volna foglalkoznia. Az elítéltek munkáltatását a nevelés fő eszközének tekintették, ezért a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának szervezetébe olvasztották a Közérdekű Munkák Igazgatóságát.

Az 1966. évi 20. tvr. a szabadságvesztést újra fokozatokra osztotta fel a bűnösségi típusoknak megfelelően:

1. Szigorított börtön: ide kerültek a többszörösen visszaeső és az ún. konok bűnözők.
2. Börtön: a visszaesők és a szándékos bűncselekmény miatt hosszabb szabadságvesztésre ítélték kerültek ide.
3. Szigorított büntetés-végrehajtási munkahely: itt töltötték le a büntetésüket azok, akiket szándékos bűncselekmény miatt első ízben ítélték el viszonylag rövid idejű szabadságvesztésre.
4. Büntetés-végrehajtási munkahely: ide zárták a gondatlan elkövetőket.

⁴⁷ FEHÉRVÁRY 1990: 119–136; FEHÉRVÁRY I. (1984): *Szovjetvilág Magyarországon (1945–1956)*. München – Santa Fe. 130; VOKÓ Gy. (1996): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Pécs. 50–51; ZINNER T.: Vázlat az 1944/1945–1963 közötti magyarországi börtönügyhöz (és forrásaihoz). In: BÓDINÉ BELIZNAI K. – MEZEY B. (szerk.) (1997): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Jogtörténeti Értekezések 20. Budapest. 141–162.

A gyakorlatban azonban nem sikerült élesen elválasztani a fokozatokat. Az anyagi-pénzügyi eszközök hiánya, a biztonsági és a termelési szempontok miatt az örök és az elítéltek viszonya nem sokat változhatott.⁴⁸ A szabadságvesztés szigorát mutatja pl. A Sopronkőhidai Fegyház napirendje, amely szerint levélírással január, április és október első vasárnapját jelölték ki. Beszélőt februárban, májusban, augusztusban és novemberben egy alkalommal, csomagküldést júniusban és decemberben engedélyeztek. A szövődében lévő munkakörülmények pedig Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című művében leírtakra emlékeztettek. Az őrsemélyzet képzettsége továbbra is alacsony szinten maradt. A hetvenes évek első felében 85%-uknak csak általános iskolai végzettsége volt. A tisztí állomány 16%-a végzett főiskolát.

1963-ban jelentős, bár hatásában csak később jelentkező változás történt. A büntetés-végrehajtás a Belügyminisztériumtól átkerült az Igazságügyi Minisztérium hatáskörébe. (Az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter 1963. október 30-án kelt 008/1963. sz. közös utasítása.) Kezdetét vette az egyes büntetések végrehajtásának jogi szabályozása, bár a minisztérium kellő távolságtartással irányította ezt a területet. Ennek a folyamatnak első fontos lépése volt az 1966. évi 21. sz. tvr. megalkotása, mely minden állampolgár által megismerhető (nem titkos!) jogszabályként határozta meg a szabadságvesztés végrehajtásának alapelveit.

A szocialista országokban alapvető dogmának számított az az elv, hogy a bűnözés a kiszákmányolás megszüntetésével erőteljesen csökkenni fog. A valóság azonban egészen ellentétes képet mutatott. Bár egyre kevesebb politikai okból elítélt töltötte büntetését, a zsúfoltság mégsem szűnt meg, hiszen a köztörvényes bűnelkövetők száma egyre nőtt. 1972-ben már több mint 20 000 főt meghaladó számú elítélt elhelyezéséről kellett gondoskodni, miközben az intézetek befogadóképessége nem érte el a 15 000 főt.

Ezért is alkották meg a büntető törvénykönyv 1971. évi novelláját, az 1971. évi 28. sz. tvr.-t, amely visszaállította az életfogytiglanig tartó szabadságvesztést, és szigorításokat rendeltek el a visszaesőkkel szemben is. A novella átkeresztelte a négy fokozatot: fegyház, szigorított börtön, börtön, fogház. Az előbbieken említett folyamatok miatt az 1974. évi 9. sz. tvr. a visszaeső bűnözők megengedélyezésére bevezette a szigorított őrizetet. Csak azt lehetett „szigorított őrizetbe” helyezni, akit a közrend és a közbiztonság ellen három ízben, együttesen legalább 3 évi szabadságvesztésre ítélték, és a negyedik elítélés során legalább egy évre ítélték. Ez az intézkedés ugyanis a kiszabott szabadságvesztés letöltése után kezdődött. A szigorított őrizetbe vett személy magatartását két év után rendszeresen felülvizsgálták, de csak akkor helyezték szabadlábra (pártfogói felügyelet mellett), ha az elítéltnél a javulás jelei mutatkoztak. A szigorított őrizet tartama mindemellett maximum 5 év lehetett. A szigorított őrizet a szocialista büntetés-végrehajtás egyik legjelentősebb változását hozta, hiszen az ilyen módon elítéltek a kiszabható büntetés mértékét akár ötszörösen meghaladó fegyházbüntetést kellett letöltenie. A szigorított őrizet tehát nem büntetés, hanem a társadalom védelmének érdekében hozott intézkedés volt. A gyakorlati problémák leginkább a végrehajtásban mutatkoztak meg. A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizetesséssel szemben bevezetendő „intenzív nevelési

⁴⁸ *Jelentés a Politikai Bizottságnak a büntetés-végrehajtás helyzetéről.* 1965. november 9. MOL-M-KS 288/5. cs. 6 379. ö. e.

módszerek” alkalmazása csak jámbor óhaj maradt. Szabadulásuk után sem tudtak beilleszkedni a társadalomba. Legtöbbjük hamar visszakerült a börtönbe.⁴⁹

A kor büntetőpolitikájára jellemző módon, még az alkoholizmus ellen is a szabadságvesztés-büntetés eszközével léptek fel. Az 1974. évi 10. sz. tvr. az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését vezette be. Az 1978. évi büntető törvénykönyv 76. §-ában is külön nevesített önálló intézkedésként elrendelt kényszergyógyítás legalább egy, de legfeljebb két évig tarthatott. A kényszerintézkedést a Szeged melletti Nagyfán kialakított Munkaterápiás Alkoholrelvonó Intézetben hajtották végre, ahol inkább a börtönjelleg dominált, mint a gyógyítás.

A szocializmus korszakának legjelentősebb büntetés-végrehajtási jogszabálya az 1979. évi 11. sz. tvr. volt. Ebben a szabályzatban már fellelhetők egyes nemzetközi jogi normák, sőt az emberi jogok védelme is. A jogszabály azonban azzal számolt, hogy csökkenni fog a fogvatartottak száma, így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek elegendőek lesznek. A valóságban pont az ellenkezője történt. 1980 és 1986 között az elítéltek száma 36%-kal nőtt, és megint csak a büntetőpolitika durvulását eredményezte.⁵⁰

A szocialista országokban, így Magyarországon is mindig rendkívül nagy volt a börtönnépesség. Miközben a nyugati polgári demokráciákban az 1950-es évektől megindult a hagyományos börtönügyi intézmény megújítása, addig nálunk éppen ellentétes tendenciákat figyelhettünk meg. 1943 és 1955 között az elítéltek száma majdnem négyszeresére nőtt, pedig 1943-ban háború zajlott, és az ország területe is nagyobb volt. Az ország lakosságának számához viszonyítva az arányuk 0,33% (1943-ban 0,09%). Hozzá kell tenni, hogy csak azért 37 000-en voltak börtönben, mert 17 000-en hely hiányában a büntetésük letöltésére vártak. (Az 1953-as amnesztia előtt a dokumentumok 40 734 elítéltről árulkodnak.)⁵¹

A helyzet a későbbiekben sem javult. Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása miatt több mint 21 000 embert ítéltek el. Nem sokkal később pedig a köztörvényes bűnözők száma kezdett el rohamosan növekedni: 1968 és 1972 között a fogvatartottak száma 25%-kal gyarapodott. Ez az arány a későbbiekben csak tovább romlott. Ezért a rendszerváltozás előtti évben, 1988-ban Magyarországon 100 000 lakosra 196 fogvatartott jutott. Ugyanez a szám Ausztriában 77, Franciaországban 81,1, a Német Szövetségi Köztársaságban 84,4, Spanyolországban 75,8 volt.⁵² Éppen ezért a politikai vezetés, amikor úgy érezte, hogy a túlszűfolttság miatt már tarthatatlan állapotok uralkodnak a börtönökben, közkegyelmet hirdetett. Jellemző ezeknek a rendkívüli száma: 1955. évi 11. sz. tvr., 1956. évi 11. sz. NET-határozat, 1956. évi 7. sz. tvr., 1963. évi 4. sz. tvr., 1970. évi 4. sz. tvr., 1975. évi 7. sz. tvr., 1985. évi 3. sz. tvr., 1989. évi XXXVII. tv., 1990. évi XXXIX. tv.

A politikai okokból elítélteket egészen a rendszerváltozásig „feketelistára” tette a korabeli hatalom. Írásos nyilatkozatot kellett aláírniuk, hogy perükről és fogva tartásuk körülményeiről senkinek sem beszélnek. Rendőri felügyelet alá vonhatták őket, ami azt jelentette, hogy este nyolctól reggel hatig otthon kellett tartózkodniuk. (Ezt folyamatosan ellenőrizték.) Tilos volt

⁴⁹ SÁRKÁNY I. (1985): Szigorított őrizet a gyakorlatban. *Belügyi Szemle*, 9. 41–43.

⁵⁰ GÖNCZÖL K. (1990): Csökkenthető-e a börtönnépesség. *Esély*, 5. 67.

⁵¹ LÖRINCZ J. – NAGY F. (1997): *Börtönügy Magyarországon*. Budapest. 38.

⁵² Forrás: *Prison Information Bulletin*, Council of Europe, No. 12. December. 1988. Strasbourg, 22.

moziba, színházba, étterembe, szórakozóhelyekre stb. járniuk, telefonjukat, ha volt, elvették tőlük, és rendszeresen jelentkezniük kellett az illetékes rendőrkapitányságon.⁵³ A veszélyesnek minősített elítéltek szabadulásuk után sem költözhetek Budapestre, Miskolcra, Sztálinvárosba, (61-től Dunaújváros), Komlóra, valamint a nyugati és a déli határvidékre. A 17/1975. MT sz. rendelet 109. §-a szerint az elítélésük előtt munkában töltött idejüket nem vették figyelembe a nyugdíj megállapításakor. Csak a legalantasabb munkákat végezheték. Hozzá tartozóik is hátrányos helyzetbe kerültek a tanulás, munkahely és egyéb juttatások terén.

A fiatakorúakkal való bánásmód az ötvenes években nem sokban különbözött a felnőtteké- től. (Volt olyan cella, ahol 62 elítéltezt zsúfoltak össze.) 1954-ben, amikor már felduzzadt a számuk, Sátoraljaújhelyre vitték őket. 1958-ban a Budapesti Országos Börtönbe, azaz a Gyűjtőbe kerültek. 1963-ban lett Tököl a fiatakorúak börtöne. Kezdetben azokban a barakkokban őrizték őket, ahol korábban az internáltak voltak. Egy barakkban 116 fiatakorút tartottak. Parancsnokuknak azt a Kardos Gyulát nevezték ki, aki korábban a váci börtönben sanyargatta a politikai elítélteket. A fiatakorú elítéltek száma is rohamosan nőtt. Az 1970-es években meghaladta a 700-at, a nyolcvanas években pedig már az ezret.⁵⁴

Javító-nevelő munka

A javító-nevelő munka nem az 1913. évi XXI. tc. által bevezetett dologház intézményére vezethető vissza, hanem mint a szovjet büntetőjog „*vívmányát*” szabályozták. A büntető törvénykönyv Általános Részét tartalmazó 1950. évi II. tv. büntetőjogi intézkedésként vezette be, azzal az indokolással, hogy míg a büntetésnek más céljai is vannak, a javító-nevelő munka „kizárólag a javításra és nevelésre irányul”.⁵⁵

A javító-nevelő munka ötévi börtönnél nem súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmény miatt, az elkövető társadalmi helyzetének, a büntett elkövetése okainak és általában az eset körülményeinek figyelembevételével akkor volt alkalmazható, ha a büntetés célja szabadságelvonás nélkül is elérhető. Csak állami vállalatnál, intézménynél, vagy állami gazdaságnál lehetett alkalmazni. Szövetkezetnél vagy kisiparosnál nem.⁵⁶ Az állami vállalatok azért voltak alkalmasak egy ilyen büntetés végrehajtására, mert egyébként is elláttak bizonyos hatósági jogköröket. A vállalat igazgatóját tették felelőssé a büntetés végrehajtásáért. A büntetés igazi része a szociálpolitikai, munkaköri kedvezmények megvonása volt. Tartalmilag tehát a javító-nevelő munka büntetés volt, és pedig általános szabály alapján, börtönt helyettesítő büntetés.⁵⁷

⁵³ *Hirmondó*, 1984. 11.

⁵⁴ TAMÁSKA 2006: 110–113.

⁵⁵ *A büntető törvénykönyv általános része. Az 1950. évi II. törvény. Az 1950. évi 39. sz. törvényerejű rendelet.* Budapest. 1951. 128; KABÓDI Cs. – LŐRINCZ J. – MEZEY B. (2005): *Büntetéstan alapfogalmak.* Budapest. 205.

⁵⁶ FÖLDVÁRI J. (1961): Büntetési rendszerünk módosulása. *Magyar Jog*, 145.

⁵⁷ Lásd a végrehajtásról szóló miniszteri utasítást, az 1/1954. IM sz. utasítást és a Legfelsőbb Bíróság elvi döntését. VII. számú BED.

Az 1961. évi V. tv. a javító-nevelő munkát fő büntetéssé tette. A Különös Részben 27 helyen fordult elő, mindig alternatív büntetésként, szabadságvesztés vagy pénzbüntetés mellett. Alkalmazási lehetőségét szélesítette a büntetés enyhítését lehetővé tevő szabály is. Mivel addigra létrehozták a kvázi állami vállalatként működő szövetkezeteket, ezért már ott is végre lehetett hajtani a javító-nevelő munkát. A gyakorlatban a javító-nevelő munka csak munkaviszonyban állókra vonatkozhatott, de szinte sohasem alkalmazták vezető pozícióban állókkal vagy értelmiségiekkel szemben.⁵⁸ Az 1961-es büntető törvénykönyvvel bevezetett változtatások révén a javító-nevelő munkára ítélték száma megnőtt.

Az 1971. évi 28. sz. tvr. A javító-nevelő munkát munkatelepen rendelte végrehajtani. Végül is ezeket a munkatelepeket nem hozták létre, így a tvr. ezen rendelkezése sohasem lépett hatályba. Az 1978. évi IV. tv. pedig szinte változtatás nélkül vette át az 1961-es szabályozást.⁵⁹

Szigorított javító-nevelő munka

Eléggé szokatlan módon, az 1984. évi 19. sz. tvr. egyetlen elkövetői körrel, a közveszélyes munkakerülőkkel szemben vezetett be egy új önálló fő büntetési nemet, a szigorított javító-nevelő munkát.⁶⁰ Ilyen kellően át nem gondolt előzmények ellenére, az 1987. évi III. tv. kiterjesztette a szigorított javító-nevelő munkát mint vagylagos büntetést a tartás elmulasztása, az üzletszerű kéjtelenség, az üzletszerű kéjtelenség elősegítése, a tiltott szerencsejáték szervezése, a lopás, a csalás, az orgazdaság vétségeire és a kitartottság és a kerítés büntetése is. A szigorított javító-nevelő munkára ítélt személynek kijelölt munkahelyen kellett dolgoznia és meghatározott intézetben vagy szálláson laknia. Legrövidebb tartama egy év, a leghosszabb két év, halmazati és össz-büntetés esetén három év volt. A bírói gyakorlat azonban csak nagyon szűk körben (0,5–1,5%) alkalmazta ezt a büntetési formát.⁶¹

⁵⁸ GLASER I. (1966): A javító-nevelő munka végrehajtásának néhány kérdése. *Magyar Jog*, 445; DEMETER V. (1966): A javító-nevelő munka a bíróságok gyakorlatában. *Magyar Jog*, 491.

⁵⁹ GYÖRGYI K. (1984): *Büntetések és intézkedések*. Budapest. 226.

⁶⁰ MOLDOVÁNYI Gy. (1985): A Büntető Törvénykönyv büntetési rendszerének továbbfejlesztése – a szigorított javító-nevelő munka bevetése. *Magyar Jog*, 6. 505; POLT P. (1985): A közveszélyes munkakerülés és a szigorított javító-nevelő munka. *Belügyi Szemle*, 10. 55.

⁶¹ KABÓDI-LÖRINCZ-MEZEY 2005: 212.